

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2011

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 16 wa tipheji.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA****Mi rhukane swikwembu – JM Magaisa****12: I ncini lexi endlaka leswaku mi nyenya buku na peni?**

Mutlhokovetseri u vulavula hi buku na peni leswi nga switirhisiwa swo tsala na swo tsalela leswi a swi tirhisiwa hi Valungu ku kombisa leswaku Vantima va tekele hanyelo ra Valungu va tshika ra vona. Mutlhokovetseri u tirhisa xivutiso lexi nga laviki nhlamulo, ku tshikelela mhaka ya leswaku Vantima va tshikile ndhavuko wa vona va landzelela Xilungu, kambe va loloha ku dyondza leswaku va ta fikelela Vulungu lebyi.√√ / U tirhisa marito ya 'buku na peni' ku yimela 'dyondzo'.√√ / U tirhisa rito 'nyenya' ku komba ntikelo wa ku chava ka vona dyondzo.√√

20: Kumbe a va ta ya teka swikwembu emarhumbini

Mutlhokovetseri u tirhisa rihlanganisi 'kumbe' leswi kombisaka leswaku a nga na ntiyiso wo hetiseka, hambiloko a ehleketa leswaku endzhaku ko xaniseka, Vantima lava va nga ha tshika swiendlo swa vona swo hamboloka, va tlhela va gandzela swikwembu swa vakokwa wa vona leswi va swi tshikeke khale.√√

26: Ixi, a mo rila ngati?

Mutlhokovetseri u tirhisa rihlamari 'ixi', ku va hlekula/koya. U tirhisa xitwananisi 'mo', ku tshikelela leswaku a nga va tweli vusiwana kumbe ku va ririsa. Xivutiso lexi a xi lavi nhlamulo, kambe xi kombisa leswaku swirilo swa vona a swi pfuni nchumu, hikuva va lo tiendlisa ku tshika ku gandzela swikwembu swa vakokwa wa vona.√√

31: Va khomise sweswo whe wa mbilu ya jenje

Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'whe' ri nga rito ra nkalamafundza leri tirhisiwaka loko hi vulavula, ri huma eka 'wehe' kumbe 'wena', ku nyika Mulungu matimba yo ya emahlweni a xanisa Vantima. U tirhisa xivulwahava 'mbilu ya jenje' ku fananisa tihanyi ta Mulungu na ta jenje leri lumaka hi vukari.√√

33: Swi tshivelele mbholovisa swi ta khawula

Mutlhokovetseri u tirhisa xitwananisi xa ntsongahato 'swi' ematshan'weni ya 'va' hileswi a tekelaka Vantima ehansi tanihileswi va n'wi nyenyetsaka. U tirhisa xivulavulelo 'ku tshivelele mbholovisa' ku vula leswaku Mulungu a ya emahlweni a vanga ku avana exikarhi ka Vantima hileswi ku pfumeriwaka leswaku murhi wa mbholovisa loko wo tshiveriwa ekaya, swirho swa ndyangu swa holova. Nakambe marito 'swi ta khawula' ya komba leswaku mutlhokovetseri a nga va tweli ku vava/vusiwana Vantima.√√

MAAVELO YA TIMARAKA: TIMARAKA TIMBIRHI EKA MITILA LEYI BOXIWEKE

[10]

KUMBE

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO**U yimele yini? – TA Ngope**

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi muntshwa loyi a nga lo tshama a tshika ku tirha no tikarhatela ku humelela. Mutlhokovetseri u n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku titirhela ka ha ri na nkarhi.√√ (2)
- 2.2 'Wanuna u ta dya swa nyuku wa yena.√√/Ntila wa 14.√√ (2)
- 2.3 Ri vula ku hela ka nkarhi/swo karhi leswinene.√√ (2)
- 2.4 Mutlhokovetseri u lerisa muntshwa loyi hi ku khahla leswaku a famba a lava ntirho, a tirha swinene kumbe a tirha hi matimba.√√ (2)
- 2.5 Mukamberiwa a nga vula swin'wana na swin'wana leswi twalaka. Xikombiso: Ndzi nga famba ndzi lava ntirho ndzi titirhela.√√ (2)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twalaka.) (2)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO****Ndzi wisise – RK Gum'sani**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a vilelaka hikwalaho ko va un'wana munhu a n'wi sala endzhaku, a xiyaxiya mafambelo, timhaka na matirhelo ya yena hinkwawo, kutani muvileri u tsundzuxa munhu loyi leswaku a hambana na yena a tiva ta yena timhaka.√√ (2)
- 3.2 U hlundzukile.√√/U nyenyetsekile.√√/U karhatekile emoyeni.√√/ U kombisa leswaku mbilu ya yena ya vava.√√/ U kombisa leswaku u karhele ku hleviwa.√√ (2)
- 3.3 Leswaku ku hleviwa ka kona a ku ri kukulu.√√/Ku tiyisisa/tshikelela mhaka ya ku hleviwa ka munhu loyi hi loyi a vilelaka hi yena.√√/Leswaku wa hleviwa hakunene.√√/Ku hleviwa ka yena ka nyanya.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 3.4 Rito 'himetela' ri vula ku ba hi matimba hi ku vuyelela.√ Eka xitlhokovetselo ri vula ku phe ro languta munhu swinene/ku xiyisisa leswi munhu un'wana a swi endlaka a kala a twa ku vava.√ (2)
- 3.5 Swa khorwisa. Munhu wa mahlevo wa swi kota ku landzelela munhu, a lava ku vona hinkwaswo swakwe, xikandza, ambalelo na swiendlo. U ta famba a hleva no xokolela mahungu eka van'wana hi tindlela to hambana.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Ku languteriwa leswaku mukamberiwa a hlamula hi tlhelo ra ku va swi khorwisa. Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka.) (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO**Nandzu i wa mani? - M Malungana**

- 4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi jaha na nhwana lava a va rhandzana kufikela laha loyi wanhwana a bihaka emirini. Loko ku yisiwa nandzu eka va jaha tata wa jaha u titivarile hikuva jaha na nhwana a va ri vana va yena, a vo hambana hi vamanana va vona kambe vona a va nga swi tivi.√√ (2)
- 4.2 Ndzi dyondza leswaku i swa nkoka ku va vatatana va nga tumbeteli mindyangu ya vona loko va ri na vana ehandle.√√/Hambi wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka.√√
(Dyondzo yin'we ntsena. Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.) (2)
- 4.3 'A ndzi tshama ndzi dya marhambu ya nhloko.' √√/Ntila wa 11.√√ (2)
- 4.4 A a ri na xiphiqo.√√/A a nga tivi leswaku a nga endla yini.√√/ Timhaka a ti bihile.√√
(Amukela na tinhlamuselo tin'wana leti twalaka.) (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta vula swin'wana na swin'wana leswi twalaka. Xikombiso: A ndzi ta kombela makwerhu leswaku hi tshika leswi swa vugangu, hi rhandzana tanihi vana va munhu, ndzi tlhela ndzi tiboha leswaku n'wana wa mina ndzi ta n'wi hlayisa.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)

[10]**NA****A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU MUKAMBERIWA A HLAMULA XIN'WE)****XIVUTISO XA 5: XITSALWANA****Eka nkatanga – PQB Rikhotso****4: Hi ri ndza nwela ndzi tsavuleni**

Mutlhokovetseri u sungula xivulwa hi swiaki 'hi ri' ku kombisa ntshikelelo lowu a nga eka wona na xihatla lexi a lavaka ku pfuniwa haxona. U tirhisa nsinya wa riendli 'nwela' ku kombisa leswaku wa tikeriwa swinene. U tirhisa nsinya wa riendli 'tsavuleni' leswi kombaka leswaku u kombela ku pfuniwa eka xiyimo lexi a nga eka xona xo va nuna wa yena a nga ha vuyi ekaya.√√

12: Swikhiyana i swikhiyana

Mutlhokovetseri u tirhisa ntlangiso wa marito ku kombisa leswaku emitini yin'wana ntsako a wu heli. Hitlhelo, ntlangiso lowu wu endla leswaku hungu ri nandziha.√√

14: U nga ku hi le masirheni

Ku fananisiwa ekaya ka Masaswivona na le masirheni hikwalaho ka leswi ku rhuleke hileswi a nga riki na vana vo hleka no vulavula na vona, kasi emasirheni ku etlele vafi lava nga vulavurisaniki.√√

35: Mi ndzi tlhavela wa yini mbilu xana?

Ku tirhisiwile xivutiso lexi nga laviki nhlamulo ku kombisa xirilo xa Masaswivona. U twa ku vava emoyeni wa yena hikwalaho ka vanhu lava tshamelaka ku n'wi vutisa hi ta nuna wa yena.√√

39: Na mati lawa ya cheletaka ximila

Masaswivona u tshikelela mhaka ya leswaku a nga swi koti ku hanya a ri yexe, ku fana na ximila lexi nga swi kotiki ku hanya handle ka mati. U fananisa Khazamula na mati, loko yena a tifananisa na ximila. U tiyisisa nkoka wa rirhandzu ra vona.√√

MAAVELO YA TIMARAKA: TIMARAKA TIMBIRHI EKA MITILA LEYI BOXIWEKE [10]**KUMBE****XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO**

- 6.1 Xithokovetselo lexi xi vulavula hi Khazamula loyi a nga suka ekaya a siya nsati wa yena Masaswivona. Khazamula a nga ha vuyi ekaya kutani nsati wa yena wa vaviseka hi xiyimo lexi.√√ (2)
- 6.2 'Mbilu i xihlangi.'√√/Ntila wa 37.√√ (2)
- 6.3 Wu tiyisisa/tshikelela mhaka ya leswaku eka hinkwaswo leswi endlaka leswaku moya wa munhu wu phyuphya laha misaveni a xi kona na xin'we lexi xi nga phyuphyisaka moya wa Masaswivona handle ka vukona bya nuna wa yena Khazamula.√√ (2)
- 6.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Wu kombisa leswaku swiphiso leswi a nga na swona swo va na yena ntsena.√√/U tivona a nga ri na nandzu kutani u lava ku byeriwa nandzu wa yena.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 6.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a vula leswaku loko ku ri ku Khazamula a nga ha n'wi rhandzi kumbe loko a yengiwile hi van'wana vavasati, a a n'wi byele.√√/Loko ku ri na xihoxo lexi a xi endleke a a n'wi byele.√√/U lava ku tiva xivangelo xa ku ka Khazamula a nga ha vuyi ekaya.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- Hlongwane i museketeri wa mininjhere Brooks efemeni ya Prestige Publications Enterprises (PPE) eGiyani, kambe u rhandza ku tivula 'Mulungu' kumbe 'Vasi' eka vatirhi lava nga ehansi ka yena, kasi entiyisweni i Wantima.√√√
- Hikwalaho ka sweswo vanghana va yena vaMaceke, Nkanyani na van'wana va n'wi vula 'Boso'.√√√
- Loko Nyeleti a lava ku teka fayili leyi a ku ri khale a yi lava etafuleni ra Hlongwane, Hlongwane u ala na yona kutani a n'wi holovela a ku kasi va ta yingisa rini swileriso swa tiboso ta vona.√√√
- Loko Chavalala a ya ehofisini ya Hlongwane a ku u yisa swiviko, Hlongwane wa n'wi holovela a vula leswaku wa n'wi hleva kutani a n'wi tshembisa leswaku u ta n'wi ba ngopfu a tlhela a n'wi chaja hi '*defamation of character*'.√√√
- Hlongwane u luka xikungu na vanghana va yena xo yiva cheke entirhweni yo hakelela Chavalala swikweleti leswaku nandzu wo yiva wu ta dya Chavalala na Nyeleti leswaku va ta hlongoriwa entirhweni.√√√
- Hlongwane tanihi 'boso' u tshembisa munghana wa yena Mathebula na xigangu xa Mathebula, Maria leswaku u ta va nyika mitirho endzhaku ko hlongoriwa ka Chavalala na Nyeleti ePPE.√√√
- U tivula ngwenya ya feme ya PPE, hikwalaho u tshembisa Maria leswaku loko a hakerile swikweleti swa Chavalala hi cheke ya le femeni, u ta n'wi thola hi xihatla.√√√
- Hinkwaswo leswi swo thola vanhu u swi kunguhata na Mulungu Brooks, kambe Mulungu a nga Mulungu, emakumu u kaneta hinkwaswo leswi Hlongwane a nge va twanane swona.√√√
- Hlongwane u tshikisa Mathebula ntirho eGraphics Advertising leswaku a ta sungula ku tirha ePPE, kambe a nga ha thoriwangi.√√√
- Hlongwane na Mathebula va hetelela va pfaleriwa ekhotsweni hikwalaho ka vukhamba bya cheke.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 8.1 Hileswi Hlongwane a nga vula leswaku Nyeleti u fana na Nsatimuni wo ala ku rhumiwa no dyondza a nga dyondzangi, a nga tivi nchumu naswona va lo n'wi thola hi ku n'wi twela vusiwana.√√ (2)
- 8.2 Prestige Publications Enterprise/PPE.√ Brooks.√ (2)
- 8.3 Nyeleti Mthombeni/Nyeleti.√ Levi.√ (2)

- 8.4 Mavondzo, makwanga na rivengo swi vanga vukungundzwana.√√/Makumu ya vukungundzwana i jele/khotso.√√/Vukosi i mberha.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 8.5 Hlongwane i munhu wo tikukumuxa, kasi Chavalala i munhu wo titsongahata.√√ /Hlongwane a nga wu tivi ntirho, kasi Chavalala u tiva ntirho wa yena.√√/ Hlongwane i munhu wa mavondzo hikuva a nga lavi ku pfuna vanhu van'wana, kasi Chavalala a nga na mavondzo hikuva loko vanhu va kombela ku pfuniwa wa va pfuna .√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 8.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka. Xikombiso: Swi kahle. Brooks a a swi tiva leswaku yena na Hlongwane a va na matimba ya ku thola, kambe ku thola bodo.√√/Mhaka leyi yi dyondzisa Hlongwane leswaku loko munhu a thoriwa ku na magoza lama faneleke ku landzeleriwa.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 8.7 Mavondzo a ya hakeli.√√/Hambi wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka.√√ / Loko u ri murhangeri entirhwani u fanele u va na ntirhisano na vatirhikuloni.√√
(Dyondzo yin'we ntsena. Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.) (2)
- 8.8 Hi swona.√ U tshama a n'wi lumeka hi thoci navusiku a ri ku tihaxeni hi mirhi exivaleni xa timbuti eFotini eka n'anga Xingovenana.√ (2)
- 8.9 A a hlanganile nhloko kutani a hluvulela swiambalo.√/C.√ (1)
- 8.10 Ku hlamala.√/Ku ka va nga tiyimiselangi ku n'wi pfuna.√/Ku ka va nga n'wi tweli vusiwana.√ (1)
- 8.11 Loko a ya na yona swi nga endleka a fika a tisunga hi yona.√√/Ku ya exitokisini a swi hloveriwi.√√ (2)
- 8.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A a nga fanelangi a n'wi xanisa. Leswi a a ri murhangeri a a fanele a tsakisiwa hi matirhelo lamanene ya Chavalala hikuva ku humelela ka feme a ku ta va ku ri ku humelela ka yena-vu.√√/A a fanele a tiba xifuva hi ku va ku ri na mutirhi wa matirhelo lamanene ehansi ka vurhangeri bya yena.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 8.13 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi to timiyelela ku fana na Chavalala ndzi sula marha lama a ndzi tshwuteleke hi wona hikuva nawu a wu ndzi pfumeleli ku tirihsela.√√/A ndzi ta n'wi tshwutela na mina, hikuva u lo ndzi pfuka.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 8.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena, kambe u languteriwa ntsena ku vula leswaku Mariya a nga endlangi kahle, a tlhela a seketela vonelo rolero. Xikombiso: A nga endlangi kahle, vukanganyisi a byi laveki evuton'wini. √ / Swi n'wi dlayisile hikuva u hetelele a pfaleriwile ekhotsweni.√

(Maraka i yo seketela ntsena. Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.)

(1)
[25]

XIVUTISO XA 9: XITSALWANA

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

- Tlhomandloti u kombisa ku ka a nga tsakisiwi hi swiendlo swa vana va yena.√√√
- U sola Nyiko hikwalaho ka leswi ntirho wa yena wa xikolo wu nga tsakisiki.√√√
- U sola na Madambi hikwalaho ka futa ra yena leri a nga ri tshikiki hambiloko a n'wi holoverile ko talanyana.√√√
- U hetelela hi ku kombisa leswaku swi ta n'wi tikela ku letela van'wana loko swa muti wa yena swi nga fambi kahle.√√√
- Endzhaku Madambi u tlhela a soriwa hileswi a rhandzanaka na nhwana wa Muqhoza loyi a tiyimiseleke ku n'wi teka a va nsati wa yena, kasi tata wa yena a nga swi tsakeli leswaku vana va yena va tekana na vanhwana va tinxaka tin'wana.√√√
- Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u wela endzingweni wo tikisa N'waMdanisi, ematshan'weni ya ku va xikombiso xa kahle tanihi tata wa yena.√√√
- Leswi swi endla leswaku a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi.√√√
- U khomisa vatswari va yena tingana, ngopfungopfu tata wa yena loyi a languteleke leswinene eka yena.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) [25]

KUMBE

XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

- 10.1 Hileswi n'wana loyi a a fanele ku khongeleriwa a a ri karhi a titlangela.√/ Hileswi N'waMdanisi a ariseke Mufundhisi ku khongelela n'wana wa kona.√ (1)
- 10.2 A a lava ku n'wi ngenisa endzingweni.√√/Ku endla vuoswi na yena.√√/Ku rhandzana na yena.√√ (2)
- 10.3 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a nga hambi a famba yexe loko a endzela miti.√√/ Leswaku a nga endzeli swirho namadyambu a ri yexe. √√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 10.4 Ku endleriwa xikhongelo.√√/Ku khongeleriwa.√√ (2)
- 10.5 A hi swona.√ U yile masiku yo tala hikuva ku vuriwa leswaku a a nga ha heli eka N'waMdanisi.√ (2)

- 10.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Va endlile kahle hikuva a va tirha hi milawu ya kereke leyi vekiweke./Loko munhu a dyohile u fanele ku xupuriwa.√√
Kumbe
A va endlangi kahle; a va fanele va lo n'wi twela vusiwana.√√/A va fanele va lo n'wi tshinya kunene.√√/A va fanele va lo n'wi yimisa nkarhinyana.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 10.7 Vito ra yena ri komba ku va a ri xikombiso lexinene evanhwini kasi hi siku leri u vile xikombiso xo biha hikuva u endlile vuoswi na N'waMdanisi.√√ (2)
- 10.8 Nyiko.√ (1)
- 10.9 Hileswi vona va nga riki vafundhisi naswona vanuna va vona lava ngi a va ri vafundhisi se va loveke.√ (1)
- 10.10 I xa leswaku a nge tekani na Soluka wa Muqhoza.√ (1)
- 10.11 I ku va a fanele ku tsakisa tata wa yena a tshika leswi yena n'wini a rhandzaka swona.√√
Kumbe
A a lava ku teka Soluka wa Muqhoza, kasi tata wa yena a a n'wi arisa.√√ (2)
- 10.12 Madambi u tlharihile eka swa tidyondzo kasi Nyiko a nga tlharihangi.√
U dyondzerile vuthicara loko Nyiko a dyondzerile vufundhisi.√
U na vufendze/futa kasi Nyiko wa tirhandza/u tshama a basile.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 10.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tsundzuxa ku hambana na nkati hikuva yi ta n'wi vangela vuvabyi/yi ta endla leswaku miehleketo ya yena yi pfuvapfuveka.√/A nga nwi nkati hi xikongomelo xo lava ku etlela.√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (1)
- 10.14 U endle xiboho xo tshama a nga teki nsati kambe a tlhela a tiyimisela ku tekana na Soluka endzhaku ka rifu ra tata wa yena.√√ (2)
- 10.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: U kombisa vun'we lebyi va nga byona.√√/U kombisa leswaku se i nuna na nsati.√√ (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 11: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Nkoka wo tekela enhlokweni switsundzuxo wu tipaluxa hi Matanato na Xihangalasi etsalweni.

- Matanato a nga yingisi loko a tshinyiwa hi ku fambela emalokhixini. Wa biwa no tekeriwa swiambalo eSophia Town.√√√
- Matanato a nga yingisi loko a tsundzuxiwa hi ta mahanyelo na vavasati va le madorobeni. Vakon'wana va yena va dya na ku nwa hafu ya mali ya yena endzhaku ka loko a biwile na ku tekeriwa swiambalo.√√√
- U ala xitsundzuxo xo khomeriwa mali hi vanghana loko a sala exitokofeleni.√√√
- Wa hlunama loko vanghana va sola Rhoda hikwalaho ka mahanyelo yo ka ya nga ri kahle.√√√
- Hi ku va a nga yingiselangi ku tsundzuxiwa u tikuma a rhandzana na Rhoda, n'wana wa makwavo loyi a a khorwile kwale xilungwini.√√√
- Matanato se wa yingisela loko Mavhavaza a n'wi tsundzuxa ku ya ekaya a ya lulamisa na nghamu ya yena. Kunene muti wa pfuka hikuva N'waXirhami u kote na ku tshika byalwa.√√√
- U amukela na xitsundzuxo xo teka hlantswa ekaya hambileswi yena a a vule leswaku vavasati va le makaya va na thyaka.√√√
- Xihangalasi yena u tsan'wile xitsundzuxo xa tata wa yena xa leswaku a nga yi eka Makhuvele, kutani sweswi u tsemiwile milenge hi ku ala a ya koxa nsati na n'wana.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) [25]

XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- 12.1 Rhoda.√ (1)
- 12.2 Ku nghenisa munhu ekhombyeni / ku vangela un'wana swiphiko.√√ (2)
- 12.3 U vula leswaku va na thyaka. √/Va nuhwa.√/A va tlharihangeni.√ (1)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.)
- 12.4 Matanato a a tshike ku kaneta leswi swi nga ntiyiso a langutana na ntiyiso hawoxe, hikuva u nyenya vavasati va le makaya loko a vona Rhoda wa le madorobeni.√√ (2)

- 12.5 U tlhelele eka nsati wa yena N'waXirhami a tlhela a teka na hlantswa. Na yena n'wini wa pfumela, u khensa Mavhavaza a n'wi vula wanuna wa xiviri ku va a kote ku n'wi komba ntiyiso wa vutomi.√√ (2)
- 12.6 U lava ku komba Matanato ku xonga na vunene bya ku va Muchangana leswaku loko a vone vunene lebyi, swi nga endla leswaku a vona nkoka wa ku va Muchangana.√√ (2)
- 12.7 Mavhavaza u na mahanyelo ya kahle, hambu a hlangana na vanhu va tinxaka to hambana a nga cinci mahanyelo na matikhomelo ya yena, kasi Matanato a nga na rirhandzu eka vanhu va ka vona, u nyenya vavasati va Muchangana a vula leswaku a va hlambi naswona va nuhwa.√√ (2)
- 12.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka, a tlhela a seketela. Xikombiso: Maendlelo lawa a hi manene. Ku hava rixaka leri ri nga henhla eka rin'wana, lawa ko va mavonelo ya yena ya vutomi ya nga khuma.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 12.9 Matanato a a tekeriwile mali na swiambalo loko va ri exitokofeleni eka Rhoda.√ (1)
- 12.10 Ekaya ka Rhoda, xigangu xa Matanato.√/ESophia Town.√/Exitokofeleni.√ (1)
- 12.11 A va ya tlanga xitokofela.√ (1)
- 12.12 N'waXirhami.√ (1)
- 12.13 I ku va a vula leswaku i xidakwa na ku va a nga hlayisi vana.√ (1)
- 12.14 Hileswi ntombi yakwe a yi ri n'wana wa buti wa yena/i n'wana wa makwavo.√ (1)
- 12.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka. Xikombiso: Endzhaku ko lomberiswa mpahla a ndzi ta va ndzi vhele ndzi chava kutani ndzi tlhelela laha ndzi tshamaka kona.√√ (2)
- 12.16 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xikombiso: U nga nyenyi vanhu va ka n'wina hikuva swilo swi nga tala ku ka swi nga ku fambeli kahle.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twalaka.) (2)
- 12.17 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena a tlhela a ri seketela. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tshika hikuva a swi laveki ku rhandzana na xaka ra le kusuhi, mi nga veleka xilema/nawu wa tiko a wu pfumeli.√
(Maraka i yo seketela ntsena.) (1)

[25]

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- Boneka u twisile N'waVukwele na N'waVusika ku vava hi ku va tekela nuna wa vona Xikweni.√√√
- Ematshan'weni yo tekiwa a va nsati wa vunharhu, u endle leswaku Xikweni a hlongola vasati va yena ku sala yena ntsena.√√√
- Loko se a tekanile na Xikweni, Boneka a a tshamela ku xanisa vana va N'waVusika, Khetani na Khegu.√√√
- A a xanisa Khegu hi ku n'wi tirhisa mitirho yo vava swinene emutini, loko vana va yena a va tshika va nga tirhi nchumu.√√√
- Khegu u nyikiwile na ntirho wo hlambisa n'wana wa Boneka, Gwirhani siku rin'wana na rin'wana.√√√
- Loko Khegu na Khetani va kombela mali yo dya exikolweni, a a nga va nyiki, kasi vana va yena a a va nyika mali yo tala.√√√
- U tsonile Khetani R5-00 yo ya teka pasi leswaku a ta famba a lava ntirho kambe a nyika n'wana wa yena mali ku ya endla misisi.√√√
- Loko Khegu a tikile, u sindzisiwile ku hloma.√√√
- A a lava ku chelela Khegu chefu leswaku a fa.√√√
- Khetani u kale a karhala, a baleka a famba a tisingilela.√√√
- Boneka u xanisile Xikweni loko se a dyuharile.√√√
- A a tshamela ku holovela Xikweni a vula leswaku Xikweni i mukhalabya na leswaku swa antswa a fa kunene.√√√
- A a hamba a siya Xikweni na vana, yena a famba a endla swa yena.√√√
- Loko Xikweni a lovile Khetani u hisile yindlu ya Xikweni, kutani a hlongola Boneka na vana va yena.√√√
- Boneka u bohekile ku ya tshama eka yindlu leyi a yi xaveke eBush.√√√
- U vuye a hlongoriwa loko a tsandzeka ku hakela rhente.√√√
- U sungurile ku xaniseka a famba a lava ndhawu yo tshama.√√√
- U humelerile eNamakgale ekaya ka Khetani laha a ku tshama Khegu, N'waVusika na N'waVukwele.√√√
- Va arile ku n'wi rhurhela kutani va n'wi tsundzuxa hilaha a a hamba a tiphina hakona na ku va kholela loko swa ha n'wi fambela kahle.√√√
- Va hetelele hi ku n'wi hlongorisa ximbyana.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 14.1 Ekaya ka yena.√/EPfalanomo.√ (1)
- 14.2 U lumbetile vasati va yena a ku u twe leswaku a va tshami ekaya, va tshama ematendeni, kutani a va hlongola.√ (1)
- 14.3 A a lava ku tekana na Boneka, kasi Boneka a a vula leswaku a nga tekana na yena ntsena loko o hlongola vasati va yena a sala a ri yexe./Xikweni a a nga lavi ku hlongola vasati va yena, kambe u bohekile hi ku lava ku tekana na Boneka.√√ (2)
- 14.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumaka etsalweni. Xikombiso: Loko u pfuna munhu un'wana, tivonele leswaku swi nga endleka a ku jikela a ku twisa ku vava.√√/Masasana u fela enhoveni.√√
- Nhompfu a xi nuheti.√√
- Nkhavi wa le mahlweni a wu vavi, ku vava wa le ndzhaku.√√
- Vukosi i mberha.√√
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 14.5 Boneka a a ri na mona.√
A a ri na tihanyi eka vana va Xikweni.√
A a ri na xiloyiloyi.√
A a nga tshembekangi eka nuna wa yena.√
A a ri muyivi.√
A a ri muhembu.√
- (Timhaka tinharhu ntsena. Amukela na tin'wana timhaka leti twalaka.) (3)
- 14.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ku nga va ku vangiwa hileswi ekusunguleni a a ha xavelela Xikweni leswaku a n'wi teka, kasi endzhaku se a a tifumisile hi mali leyi a yi yiveleke Xikweni lero hambu o n'wi hlongola a swi nga ha n'wi vilerisi.√√
- kumbe
- Ekusunguleni a a lava leswaku Xikweni a ta vona onge wa n'wi rhandza na ku n'wi xixima, kasi endzhaku u vona se a dzimile timitsu lero a a nga ha xaveleli nchumu.√√ (2)
- 14.7 A hi swona.√ Kungu leri ri tile na Boneka.√ (2)
- 14.8 Emutini/Ekaya ka Xikweni.√ (1)

- 14.9 Khetani i n'wana wa sesi wa Boneka.√/Khetani loko a vula Boneka u ri mhanintsongo.√/Boneka loko a vula Khetani u ri n'wana sesi.√/Boneka i nsati wa tata wa Khetani.√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (1)
- 14.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku ku tirihsela a swi kahle.√√/Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku ndlela leyi a tirihselaka hayona yi ta endla leswaku a khomiwa hi maphorisa.√√ (2)
- 14.11 Hinkwavo va vulavula hi ku kariha.√√
Kumbe
Hinkwavo va tirihserile hi swiendlo swa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 14.12 Ku chuhwa/ ku tshuka/ ku chava.√√/Ku va a ri ekhombyeni.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 14.13 Swi vangwiwa hileswi Xikweni a nga hlongola vasati va yena leswaku a kota ku tekana na Boneka.√
Boneka u tshamela ku xanisa vana va Xikweni, Khetani na Khegu, lava saleke ekaya ka Xikweni endzhaku ko hlongoriwa ka vasati lavambirhi va Xikweni.√
Ku xaniseka loku vanhu lava va ku tweke, ku endla leswaku Khetani a tirihsela a hisa yindlu ya Xikweni.√
Khegu, N'waVusika na N'waVukwele vona va tirihsela hi ku ala ku rhurhela Boneka endlwini ya vona loko se a hluphekile.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 14.14 U lava leswaku loko vo ala loko a va hlongola a va balesela.√√/U hlundzukile swinene loko a tsundzuka hilaha Boneka a n'wi xaniseke hakona, kutani u lava ku tirihsela loko va nga teki xileriso xa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****Ntlangu: Ti le tilweni**

- A ku hele malembe yo hlayanyana Magaza a nga vuyi ekaya. Loko Chinghisa a kuma papila leri a a tsakile a ehleketa leswaku u ta kuma mahungu lamanene yo huma eka nuna.√√√
- A a twa swi ri swinene ku tsundzukiwa hi murhandziwa wa yena, kasi loko a hlaya papila u kuma leswaku u tsundzukiwa hi timhaka to ka ti nga ri kahle. √√√
- Ematshan'weni yo tsundzukiwa hi rirhandzu, Magaza u n'wi byela leswaku yena se u kume nsati loyi a fambelanaka na yena.√√√
- A a langutele ku phyuphya loko a heta ku hlaya papila leri, kambe Magaza u n'wi byela leswaku a nga ha n'wi rhandzi kutani a a hlayise vana va vona leswaku na vona va ta n'wi hlayisa-vu.√√√
- U n'wi byela leswaku a a rhurhe na le ndlwini ya le Nkowankowa leswaku loko a vuya a n'wi kuma a nga ri kona.√√√
- Ematshan'weni yo kuma ku phyuphya, mhaka leyi yi n'wi tlhava mbilu kutani a kalakala.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

(TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****Ntlangu: ... Xi tshemba nkolo**

- 16.1 I ku va Albert a rhandza ntiyiso loko Xitlhanyi yena a ri na vuxisi.√ (1)
- 16.2 Wu hele hi ku va Xitlhanyi a hume a famba a ku u ya eBendstore ku ya beriwa hi moya.√√ (2)
- 16.3 Ku vangwiwa hileswi nsati wa yena a vulavulaka hi ku rhandza hi ku vona leswaku yena u tirha ku antswa ku tlula Albert, na ntirho lowu Albert a wu tirhaka u kumeriwe hi yena.√√ (2)
- 16.4 Xitlhanyi u pfumala mahanyelo lamanene hikuva u tshama a ri karhi a rhuketela nuna wa yena.√/A nga lavi ntiyiso.√/Wa yiva hikuva u yivile nhundzu yo aka yindlu na tihuku eka Score Supermarket.√ U tekela van'wana ehansi, u vula nuna xikhamuroho.√ (2)
- (Timhaka timbirhi ntsena.) (2)

- 16.5 A hi swona.√ Wa hlamusela leswaku swingolongondzwana swo fana na ti-tilles na swileti swa durha, yena a nge swi koti ku swi xava.√ (2)
- 16.6 I ku holova.√√/Ku hlundzuka.√√ (2)
- 16.7 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumaka etsalweni. Xikombiso: Loko munhu a ri karhi a hanya evuton'wini u fanele a hlonipha ntirho, hikuva ku tshamela ku yiva munhu a ri mudyondzisi swi yisa xiyimo xa ntirho lowu ehansi.√√ (2)

Ntlangu: Yoo, ndzi tidlele minoo!

- 16.8 Emutini wa Florence.√ (1)
- 16.9 I nala lowu vavasati va wu ambalaka loko va loveriwile.√ (1)
- 16.10 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama twalaka. Xikombiso: Xihundla ku hava emisaveni. Leswi a anakanyaka ku swi endla swi ta humela erivaleni siku rin'wana.√√ (2)
- 16.11 Misery u rhandza ngopfu swilo na ku navela swa van'wana kasi Elizabeth i munhu wo rhandza ntiyiso na ku tsakela leswaku timhaka ti famba hi ndlela leyinene.√√ (2)
- 16.12 Ya ve xikhovolelo hikuva xikongomelo xa Misery a ku ri ku dlaya nuna leswaku a ta kuma mali, kasi ematshan'weni yo va swi va hi ndlela yoleyo u kume leswaku xiganama lexi a nga xi chela eka namuneti xi dlaye vana va yena. Tindlela a ta ha basisekangi.√√ (2)
- 16.13 Swi tikomba kahle leswaku hakunene Misery a a tiyimiserile ku dlaya nuna wa yena, hikuva u tlhela a kombela Xikwembu leswaku xi endla singita leswaku a ta kuma 2.5 wa timiliyoni ta tirhandi.√√/Misery u hlanganisela swilo swa munyama hi ku ya en'angeni na swa ku vonakala hi ku ya ekerekeni, kasi swilo leswimbirhi a swi na vuxaka.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 16.14 Manana Makhuvele.√
Manana Khosa.√
Manana Mathebula.√ (1)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 16.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka. Xikombiso: A a fanele ku rhamba vakulukumba va kereke leswaku va khongelela Misery.√ (1)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twalaka.) (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80